

Л.М. Зілковська

кандидат юридичних наук, доцент

ПРИПИНЕННЯ УСИНОВЛЕННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження теоретичних та практичних питань припинення усиновлення. Проаналізовано законодавчі підстави припинення усиновлення, проблеми, що виникають на практиці, зокрема щодо наявних колізій між нормами сімейного законодавства про позбавлення батьків батьківських прав і про позбавлення усиновлювачів батьківських прав, а також щодо призначення утримання дитині з їх боку. Запропоновані можливі шляхи удосконалення сімейного законодавства, передувати чому має вивчення та узагальнення судової практики та статистики.

Ключові слова: усиновлення, усиновлювачі, позбавлення батьківських прав, аліменти.

Стаття посвящена освещению результатов исследования теоретических и практических вопросов прекращения усыновления. Проанализированы законодательные основания прекращения усыновления, проблемы, возникающие на практике, в частности относительно существующих коллизий между нормами семейного законодательства о лишении родителей родительских прав и о лишении усыновителей родительских прав, а также относительно назначения содержания ребенка с их стороны. Предложены возможные пути усовершенствования семейного законодательства, предшествовать которым должно изучение и обобщение судебной практики и статистики.

Ключевые слова: усыновление, усыновители, лишение родительских прав, алименты.

Paper is devoted to coverage of the research results of theoretical and practical issues about termination of adoption. In this paper it is analyzed the legal basis of adoption termination, problems arising in practice, in particular taking to the account the existing conflicts between the rules of family law on the deprivation of parental rights and the deprivation of parental rights of adoptive parents, as well as on the appointment of child maintenance by them. Possible ways of family law improvement, which must precede the study and generalization of judicial practice and statistics are suggested.

Key words: adoption, adoptive parents, termination of parental rights, child support.

Правові питання усиновлення завжди є актуальними через важливість їх як для конкретної особи, так і для суспільства в цілому. І хоча проблемам усиновлення в правовій літературі приділяється достатня увага, однак окремі теоретичні положення, які стосуються, зокрема, питань припинення усиновлення, досі залишаються невисвітленими або спірними.

Серед науковців, чії праці було присвячено вивченню питань правового регулювання усиновлення, слід назвати І.В. Жилінкову, О.О. Грабовську, Т.А. Стоянову, Н.В. Устименко. Однак і у них належної уваги теоретичним питанням припинення усиновлення, визначенню підстав припинення усиновлення не

приділялося. А тому метою цієї статті є визначення і характеристика підстав припинення усиновлення.

Усиновлення припиняється у випадках, встановлених Сімейним кодексом України. Така норма мала б міститись на кшталт тієї, що закріплено для припинення опіки та піклування у ст. 250 СК України. Однак на сьогодні її немає, а є декілька статей, які називають обставини, за яких усиновлення може бути припинено.

Підставами припинення усиновлення є: визнання усиновлення недійсним (ст. 236, 237, 240, 241 СК України), скасування усиновлення (ст. 238, 239, 240, 241 СК України), позбавлення усиновлювача батьківських прав (ст. 242 СК України). Припинення усиновлення відбувається за рішенням суду за наявності для цього підстав, закріплених у СК України.

У літературі з сімейного права радянського періоду до підстав припинення усиновлення пропонували також відносити події – смерть одного з суб'єктів правовідносин з усиновлення, а також дії – визнання усиновлювача безвісно відсутнім [1, с. 226; 2 с. 65]. Такі твердження були і на той час хибними, тим більше не можна вважати їх правильними і тепер. Принаймні про це свідчить те, що зі смертю усиновлювача або усиновленої особи між ними не переривається правовий зв'язок у спадкових правовідносинах, не змінюються записи у актах цивільного стану тощо. Таким чином, усиновлення є правовідносинами, які продовжуються, незважаючи на фактичні обставини припинення сімейного зв'язку між усиновлювачем і усиновленим у зв'язку зі смертю одного з них або обох, а припиняються лише за рішенням суду, яке набрало чинності, і лише у встановлених законодавством випадках. Так само не можна вважати припиненням усиновлення розірвання шлюбу між усиновлювачами.

Розглянемо кожну із законодавчих підстав припинення усиновлення.

Слід відрізнити підстави та порядок визнання усиновлення недійсним від підстав і порядку його скасування. У СК України визначено як підстави, з яких усиновлення обов'язково має бути визнане недійсним, так і підстави, за наявності яких суд вирішує це питання на свій розсуд.

Визнання усиновлення недійсним – це законодавчо встановлена підстава припинення усиновлення.

Відносини з усиновлення припиняються шляхом визнання усиновлення недійсним у судовому порядку, якщо: воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною; якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення); якщо воно було проведене на підставі підроблених документів; воно було проведене без засвідченої нотаріально письмової згоди на усиновлення другого з подружжя, без згоди опікуна, піклувальника або органу опіки та піклування у разі перебування дитини під опікою або піклуванням, без згоди закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина, яка не має батьків; якщо буде встановлено, що на момент усиновлення одного з подружжя дитини другого з подружжя, останній не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.

Порушення правил про отримання згоди не є безумовною підставою для визнання усиновлення недійсним. Усиновлення дитини може бути проведене без згоди: другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення; без згоди опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Водночас не слід недооцінювати вимоги законодавства щодо отримання згоди на усиновлення дитини від осіб, які відповідно до законодавства її мали, а також інші законодавчі умови, за яких можливе здійснення усиновлення, про що свідчить судова практика.

Так, Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська було розглянуто справу про усиновлення дитини та внесення змін до актового запису про народження і 27 лютого 2015 року прийнято рішення про усиновлення малолітньої дитини. Справу було переглянуто в апеляційному порядку і 22 червня 2015 року. Апеляційний суд Дніпропетровської області виніс рішення, яким було скасовано рішення суду першої інстанції через те, що в ньому не було з'ясовано всі обставини справи, зокрема, не залучено до розгляду заяви про усиновлення дитини її законного опікуна.

Правовими наслідками визнання усиновлення недійсним є: припинення прав та обов'язків, які виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини; відновлення прав та обов'язків між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням; передання дитини, яка не досягла чотирнадцяти років, батькам або іншим родичам у разі виявлення ними бажання на це; визначення місця подальшого проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, за її згодою, а у разі неможливості передання дитини батькам або іншим родичам, передання її на опікування органу опіки та піклування; відновлення прізвища, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення або залишення за бажанням дитини прізвища, ім'я та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням; сплата аліментів на дитину у разі постановлення судом рішення про стягнення аліментів з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більш як два роки, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу; заборона особі, яка була усиновлювачем, але усиновлення було визнано недійсним з її вини, бути в подальшому усиновлювачем іншої особи.

Визнання усиновлення недійсним (його анулювання) відбувається з моменту його вчинення.

Скасування усиновлення – це законодавчо встановлена підстава припинення усиновлення.

Скасування усиновлення відбувається за рішенням суду у разі, якщо: воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує її сімейного виховання; дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Після досягнення дитиною повноліття скасування усиновлення не допускається, однак може бути скасоване якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Скасування усиновлення повнолітньої особи відбувається у судовому порядку за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалися.

Моментом скасування усиновлення є день набрання чинності рішенням суду про це.

Правовими наслідками скасування усиновлення є: припинення на майбутнє прав та обов'язків, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами; відновлення прав та обов'язків між дитиною та

її батьками, іншими родичами за походженням; передання дитини за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо, – на опікування органі опіки та піклування; збереження за дитиною, яка не передається батькам, щодо якої скасовано усиновлення з підстав суперечності його інтересам дитини, не забезпечення їй сімейного виховання, права на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення; збереження за дитиною прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням або за її бажанням присвоєння прізвища, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення; стягнення за рішенням суду аліментів на дитину, щодо якої скасовано усиновлення з підстав суперечності його інтересам дитини, не забезпечення їй сімейного виховання, з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Право на звернення до суду з позовом про визнання усиновлення недійсним або про скасування усиновлення мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років. Зауважимо, що згідно зі ст. 38 ЦПК України у таких категоріях цивільних справ, як справи про усиновлення, не можуть брати участь представники, такі справи розглядаються лише за безпосередньої участі у справі особи. На це також було наголошено у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України [3].

Позбавлення усиновлювача батьківських прав – законодавством передбачена підстава припинення усиновлення.

Припинення усиновлення у разі позбавлення батьківських прав усиновлювача відбувається за наявності загальних підстав, встановлених СК України для позбавлення батьківських прав батьків. У разі позбавлення усиновлювача батьківських прав, настають такі ж правові наслідки, як і при позбавленні батьківських прав батьків.

Законодавче запровадження такої підстави припинення усиновлення як позбавлення батьківських прав зумовило спроби нівелювати усиновлення як самостійний правовий інститут, повністю звівши його до відносин, які виникають між батьками та дітьми. Цю позицію критикувала Я.М. Шевченко, зазначаючи, що «цього не можна робити, бо інститут усиновлення неминуче виникає вже після того, як виникли відносини між іншими особами – батьками та дітьми, які ґрунтуються на їхньому походженні. Крім того, відносини між батьками та дітьми – неповторні, до них можна прирівняти відносини між усиновленими і усиновлювачами, але не повторити. Юридичний акт, згідно з яким виникає усиновлення, можна скасувати, визнати недійсним. Усе це матиме наслідком припинення усиновлення або визнання його недійсним з моменту прийняття рішення про усиновлення. Що ж до відносин між батьками та дітьми, то батьків можна позбавити батьківських прав, якщо для цього існують підстави, але скасувати батьківство чи материнство, засноване на походженні, яке засвідчене у встановленому законом порядку, неможливо» [4, с. 279]. До цього слід додати, що навіть тоді, коли усиновлення здійснюється без попереднього виникнення відносини між батьками та дітьми, які ґрунтуються на походженні, наприклад, у разі, коли дитину підкинули, або яка була знайдена, існує чітка відмінність між усиновленням і батьківством за походженням.

Зважаючи на норми ст. 165 СК України, право на звернення до суду з позовом про позбавлення усиновлювача батьківських прав мають один з усиновлювачів, батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

У разі позбавлення усиновлювача батьківських прав настають наслідки, встановлені ст. 166 СК, а саме – особа, позбавлена батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. У разі смерті усиновлювача, позбавленого батьківських прав, дитина одержує право на спадкування на загальних підставах. Ці вимоги законодавства видаються дещо спірними, оскільки в цей же час дитина може отримувати утримання й від батьків, позбавлених батьківських прав. Існує законодавча колізія в частині призначення утримання дитині, батьки та усиновлювачі якої були позбавлені батьківських прав.

Усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав є тими діями, які нерозривно пов'язані з фізичною особою, започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, а тому визнаються актами цивільного стану (ст. 49 ЦК України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»). З реєстрацією цих актів законодавство пов'язує не тільки виникнення, зміну, доповнення або припинення сімейних прав та обов'язків осіб, а й визначення їх правового статусу, наприклад, дитині у разі позбавлення усиновлювача батьківських прав, знову бути усиновленою.

Відомості про позбавлення усиновлювача батьківських прав вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду в день надходження копії такого рішення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану або в день пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею особою копії такого рішення.

Оскільки усиновлення є актом цивільного стану (ст. 49 ЦК України), після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним та про скасування усиновлення суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. Орган державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду про визнання усиновлення недійсним та про скасування усиновлення вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини.

Відомості про визнання усиновлення недійсним та про скасування усиновлення вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду в день надходження копії такого рішення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану або в день пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею особою копії такого рішення.

Підсумовуючи зазначене, слід зробити такі висновки.

1. Підставами припинення усиновлення є передбачені законодавством обставини, настання яких тягне припинення правовідносин з усиновлення.

2. Юридичним фактом для припинення усиновлення можуть бути тільки дії, бездіяльність і події не породжують припинення правовідносин з усиновлення.

3. СК України доцільно доповнити ст. 235-1 такого змісту «Усиновлення припиняється у випадках, встановлених Сімейним кодексом України.»

4. Наявна колізія між нормами сімейного законодавства в частині позбавлення батьків батьківських прав і позбавлення усиновлювачів батьківських прав, а також призначення утримання дитині з їх боку, має бути виправлена шляхом внесення змін до СК України, передувати чому має вивчення та узагальнення судової практики та статистики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ворожейкин Е.М.* Семейные правоотношения в СССР / Е.М. Ворожейкин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 336 с.

2. *Ворожейкин Е.М.* Комментарий к законодательству о регистрации актов гражданского состояния / Е.М. Ворожейкин, В.А. Грачева ; Отв. ред. Осетров Н.А. – М. : Юрид. лит-ра, 1977. – 208 с.

3. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12.06.2009 // Офіційний сайт ВСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/34736351F6237722C2257AF400505989?OpenDocument&Highlight=0,%CF%F0%E>.

4. *Шевченко Я.М.* Проблеми правового регулювання сімейних відносин / Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А.С. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – С. 270–279.

Отримано 10.03.2016